

Reformáció a Székelyföldön

Balogh Judit

Speciális felekezeti és szomszédsági viszonyok

A Székelyföldnek nevezett terület székely lakossága a középkor során viszonylagos zártságban élt. Ez a zártság azonban, a székely székek külső határain, mégis átjárható volt. Így Marosszék lakossága viszonylag élénk kereskedelmet folytatott a magyar vármegyékkel, Udvarhelyszék és Háromszék a szász székekkel, míg Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék Moldvával.

A terület sajátos zártsága és relatív nyitottsága egyszerre alakította az itt lakók felekezeti hovatartozását a 16. században, amikor a korábban egységes nyugati katolikus egyházhoz tartozást felváltotta a konfesszionalizáció sokfelekezeti korszaka.¹

Erdély területén annak a tudása, hogy nem csupán nyugati kereszténység létezhet, már a középkor folyamán sem volt ismeretlen, hiszen a keleti kereszténységgel találkozva akár a szomszédságukban is megtapasztalhatták egy más liturgia szerint keresztény közösség létezését.²

Emellett a határain nyitott székelység a több irányban aktív gazdasági és személyes kapcsolatainak köszönhetően minden bizonnyal Luther³ fellépését követően hamar értesülhetett az új tanokról a szomszéd szász területek lakosságától. A szászok között Szeben városából vannak a legkorábbi forrásos adatok a lutheri reformáció elterjedéséről. 1522-ben már a város tanácsa állt hivatalosan a lutheri szellemben prédikáló papok mellett.⁴ A szászok első embere, Pemflinger Márk szász gróf, minthogy maga is szimpatizált a katolikus egyházat megreformálni kívánó eszmékkal, sikeresen akadályozta a lutheránusok elleni uralkodói vagy egyházi vezetői fellépéseket a városban. 1523-ban már olyan sokan állhattak a reformerek oldalára, hogy királyi rendeletet hoztak a Szebenben található lutheri szellemű iratok elégetéséről.⁵ Királyi biztosok több Luther által írt könyvet is találtak Szebenben. Mivel a reformáció gondolatai nagyon hamar elterjedtek Brassóban és a Barcaság területén is, biztosra vehetjük, hogy a székelység között is ismertté váltak az új tanok.

1522 és 1526 között több mint 10 magyarországi diák, köztük erdélyi iratkozott be a lutheránusok fellegvárának számító Wittenberg egyetemére.⁶ Ez azt jelenti, hogy már a mohácsi csatát megelőző években Erdélyben

¹ MURDOCK, GRAEME: Principatul Transilvaniei în epoca confesională. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia*, 2008. 59–75. p.

² PÉTER KATALIN: A reformáció: kényszer vagy választás? Bp., 2005.

³ Die lutherische Konfessionalisierung in Deutschland. Wissenschaftliches Symposium des Vereins für Reformationsgeschichte 1988. Hrsg.: Rublack, Hans-Christoph. H.n. [Gütersloh], 1993. (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 197.)

⁴ DIENES DÉNES: A kereszténység Magyarországon 1526 előtt. Sárospatak, é.n. [2001.] (továbbiakban: DIENES, 2001.) 118. p.

⁵ Uo.

⁶ RÉVÉSZ IMRE: Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. In: *Magyar Történelmi Tár*, 1859. VI. 205–220. p.

jelen voltak a reformáció eszméi, még hozzá elsősorban olyan területen, ami számos módon kapcsolatban állt a székelységgel.

A reformáció első szakasza és a Székelyföld

Luther gondolatai és a katolikus egyházat bíráló kijelentései 1525–26-ig még csak nehezen voltak elkülöníthetők az európai humanizmus legnagyobb alakjának, Rotterdami Erazmusnak⁷ a tételeitől, amik általánosan ismertek voltak a Magyar Királyság területén. Erazmus és Luther csak 1526 körül kerültek szembe véglegesen egymással, addig a követők is bizonytalanok voltak, és a legtöbben minden bizonnyal pusztán egy régóta vágyott belső egyházi reformnak tekintették mindazt, amit tapasztaltak.⁸ 1538. november 1-én a szász városban, Segesváron tartottak hitvitát. A következő évek folyamán számos kisebb-nagyobb fegyveres konfliktus volt a térségben.⁹ 1540-ben az erdélyi vajdák szóttek összeesküvést Szapolyai János magyar király ellen, 1541 után pedig Erdélyben egy önálló államiság kezdett létrejönni számos belső küzdelemmel. A Habsburg uralkodótól és Bécestől való elszakadás az esztergomi érsekhez, a magyar egyházfőhöz fűződő erdélyi kapcsolatokat is lazította. 1542-ben meghalt Erdély püspöke, Statileo János, aki az egyházfegyelem és a struktúra legfőbb őre volt,¹⁰ ráadásul elkötelezett üldözője a reformatori eszméknek.¹¹ Az ő helyét nem töltötték be, gyulafehérvári püspöki palotájából pedig uralkodói székhely vált. A kialakuló állam vezetője János Zsigmond, a csecsemő magyar király lett, aki helyett anyja, Jagelló Izabella és Fráter György váradi püspök hozták a döntéseket. Fráter György ugyan Statileo Jánoshoz hasonlóan irtani igyekezett az új tanokat, a kaotikus helyzet azonban kedvezett a reformáció terjedésének. A szerzetesrendek egy része elmenekült, míg mások rendházi megrongálódtak. A katolikus egyház középkori struktúrái felbomlani látszottak. Nem volt jelen főpap a területen, aki a tekintélyével őrizte volna a korábbi állapotokat. 1550 júniusában a tordai országgyűlésen már úgy határoztak Erdély rendjei, hogy mindenki maradjon meg a maga felekezeten és a más felekezetűekkel szemben legyen türelemmel. Ez mindenképpen azt jelenti, hogy az országgyűlés lezajlott folyamatként tekintett az új felekezetek képződésére, és nem kívánta erőszakkal felszámolni azokat.¹² Az 1551 és 1556 közötti években Habsburg katonaság állomásozott az országban. Az I. Ferdinánd által Erdély élére kinevezett két vajda közül az egyik, Dobó István külön feladatul kapta a katolikus egyház helyzetének a megszilárdítását. A helyieket képviselő erdélyi nemes, Kendi Ferenc és családja azonban ekkorra már szimpatizált a lutheri tanokkal.¹³ Ez is szere-

⁷ FALUDY, GEORGE: Erasmus of Rotterdam. London, 1970.

⁸ DIENES, 2001. 115. p.

⁹ ÁCS PÁL: Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában. In: *Vigilia*, 1999. 360–374. p.

¹⁰ BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 322. p.

¹¹ SÖRÖS PONGRÁCZ: Statileo János életéhez. In: A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve az 1915–16-iki tanévre. Pannonhalma. 1916.

¹² ZOVÁNYI JENŐ: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp., 1986. (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1986.) 173. p.

¹³ HORN ILDIKÓ: Ismeretlen Kendyek. In: Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére, 1–2. Szerk.: Horn Ildikó – Lauter Éva – Várkonyi Gábor et

pet játszhatott abban, hogy a Habsburg fennhatóság nem tudta döntően visszaszorítani az új eszmék terjedését. A szászok már 1544-ben együttesen álltak a reformok mellé, létrehozva a szász evangélikus egyházat.

A szászok földje felől érkező hatások elsősorban Háromszéken és Udvarhelyszéken éreztették a hatásukat, míg a magyar vármegyék hatása főként Marosszéken mutatkozott. Az mindenesetre bizonyos, hogy az 1550-es évek elejére sokan lehettek a székelyek közül is olyanok, akik elkötelezték magukat a reformok mellett. Az 1552-es tordai országgyűlésen már szóba került egy felekezeti küzdelem Marosvásárhelyen, ami jól mutatja, hogy ekkorra már olyan sokan lettek a székely városban a lutheri irány követői vagy szimpatizánsai, hogy konfliktus alakult ki köztük és a hagyományhoz ragaszkodó lakosok között.¹⁴ A városban ekkor még a katolikusok voltak többségben, ezért a szintén katolikus városi bíró a lutheri szellemben prédikáló lelkészt nem engedte a templomban prédikálni, az őt követőket pedig nem engedték a templomba temetkezni, kizárták a városi tanács tagjai közül. Az evangélikus lakosságot a céhekben megbüntették, ha protestáns istentiszteletre mentek, valamint kötelezték arra, hogy a városi kolostorok fenntartására fizessenek. Az egyre öntudatosodó lutheránus közösség azonban ekkorra határozottan elzárkózott a kolostorok fenntartásában való részvételtől, a lutheri tanítás ugyanis a szerzetességet nem tekintette biblikus életvitelnek. Érdekes, hogy a katolikus Habsburgok uralma idején is úgy határozott az országgyűlés, hogy a katolikus többségnek át kell adnia a Szent Erzsébet kápolnát a panaszt tevőknek, sőt a pap számára házat is kellett biztosítaniuk.¹⁵ Az ügyben biztosnak két székely nemes neveztek ki, Andrassy Márton csíkszéki és Daczó Pál háromszéki főurat.¹⁶

A Habsburg-fennhatóság elmúltá és Jagelló Izabella és fia, János Zsigmond Erdélybe való visszatérte után a korábban már megindult felekezeti átalakulás felgyorsult.

Az 1556. novemberi országgyűlésen meghozott határozat értelmében Kolozsváron és Marosvásárhelyen a kolostorokat iskolákká alakíthatták a városok lakói.¹⁷ A szabad királyi város Kolozsvár mellett tehát éppen a székelyek lakta Marosvásárhelyen jött létre olyan súllyal az evangélikus felekezet,¹⁸ hogy elég erőssé vált a katolikus kisebbséggel szemben az akaratát érvényre juttatni. A következő pár év folyamán a magyarság lakta területek egészén elterjedtek az új tanok, a katolikusok száma pedig radikálisan csökkent. A Székelyföldre is behatolt a reformáció, de itt a katolikus egyháznak is maradtak követői. 1545 végén Gyalui Torda Zsigmond, a kiváló humanista, Luther barátjának, Philip Melanchtonnak a levelezőtársa azt írta egy levelében, hogy a Székelyföld egy része és Gyulafehérvár kivételével

al. Bp., 2016. 161–184. p.; Uő: Hit és hatalom: Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp., 2009. (továbbiakban: HORN, 2009.) 336. p.; Uő: Felekezetiesség és vallási szimuláció. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. 125–139. p.

¹⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp., 1875. (továbbiakban: EOE.) 411. p.

¹⁵ Uo. 412. p.

¹⁶ Azt nem tudjuk, hogy a két főember ekkor már a reformok mellett állt-e.

¹⁷ EOE. II. 60. p.

¹⁸ Természetesen a szászok egyetemén kívüli területről van szó.

egész Erdély befogadta az evangélikus tanokat.¹⁹ Wittenbergből már a székelyek közé is érkeztek Luther és társai előadásait hallgató lelkészek, például Székely György 1549-ben Szentgericzére és Király Boldizsár 1554-ben Szentgyörgyre.²⁰

Intézményesülő felekezetek

A konfesszionalizációnak²¹ nevezett kora újkori folyamat magyar történe-
seinek fontos szakasza volt az 1550-es évek vége és az 1560-as évek eleje. A
protestánsnak nevezett új egyházközségek tagjai ezekben az években fo-
galmazták meg a saját, külön hitvallásaikat. Az új állammá alakuló Erdély
nagyon nyitott volt a több irányból érkező, egymástól eltérő teológiai tar-
talmú hitvallások, felekezetek előtt. A lutheri tanok az 1520-as években
Erdély minden csoportját elérték, de végül a német anyanyelvű szászok
fogalmazták meg lutheri szellemű hitvallást.²² Az erdélyi nemesség több
családja is megmaradt az evangélikus felekezetben, de a legtöbben a jobbá-
ra az 1550-es években terjedni kezdett svájci reformáció követői lettek. A
váltás az 1550-es évek végén történhetett. 1557-ben ugyanis még hét erdélyi
magyar és székely egyházmegye vezetője, esperese a lutheri tanokat
támogatta, 1560 végére a többség a helvét reformáció felé fordult.²³ Maros-
vásárhelyen már 1559-ben inkább Kálvin és Zwingli elvein alapuló úrva-
csorai hitvallást fogadtak el.²⁴ 1561-ben a szászföldi Medgyesen tartott
zsinaton már a székelyföldi nemesek is részt vettek. Udvarhelyszékről a
szék legnagyobb családját képviselő homoródszentpáli Kornis Mihály,
Háromszékről Kálnoki Bálint, Csíkszékből a Gyergyóban szinte egyedural-
kodó Lázár Imre volt jelen. A városok lakói után a székely elit legnagyobb
része is a reformáció mellé állt.²⁵ A zsinaton jelen lévő hat főnemes közül
hármán székelyek voltak, ami jól mutatja a protestantizmus elterjedt voltát
a székelyek között. Sepsiszentgyörgy legjelentősebb nemesi családja, a
Daczó is hamar protestánsná lett. Daczó Pál már 1547-ben a „maga költsé-
gén Isten dicsőségére” újjáépíttette a sepsiszentgyörgyi templomot, ahol

¹⁹ ZOVÁNYI, 1986. 171. p.

²⁰ ZOVÁNYI, 1986. 170. p.

²¹ MOLNÁR ANTAL: *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Bp., 2005. (METEM könyvek 49.) 12. p.; REINHARD, WOLFGANG: *Konfessionalisierung*” auf dem Prüfstand. In: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa: Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Hrsg.: Bahlcke, Joachim – Strohmeyer, Arno. Stuttgart, 1999. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Europa 7.) 79–88. p.; SCHILLING, HEINZ: *Das konfessionelle Europa: Die Konfessionalisierung der europäischen Länder seit Mitte des 16. Jahrhunderts und ihren Folgen für Kirche, Staat, Gesellschaft und Kultur*. In: Uo. 13–62. p.; KÁRMÁN GÁBOR: *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*. Bp., 2011.

²² ZOVÁNYI, 1986. 154–155. p.

²³ ZOVÁNYI, 1986. 389. p.

²⁴ CSEPREGI ZOLTÁN: *Hitvallás magyarul: Marosvásárhely 1559*. In: *Lelkipásztor*, 2011. 1. sz. 2–8. p.; POKOLY JÓZSEF: *Az erdélyi református egyház története*. Bp., 1904. (továbbiakban: POKOLY, 1904.) I. 156. p.

²⁵ EOE. II. 187. p.

ebben az időben már lutheri szellemű istentiszteleteket tartottak, majd az 50-es években a Daczók is a kálvini irány híveivé váltak.

Az 1560-as években a magyarországi protestánsok között lezajlott az intézményesülés folyamata. A konfesszionalizációs elmélet szerint a 16. századi felekezeti képződés fontos állomása volt, hogy a különböző felekezeti csoportok megfogalmazták a saját hitvallásukat, ezáltal azonosították magukat a csoportjuk számára és egyben elkülönültek a más konfesszió levőktől.²⁶ Erdélyben, a székelyföldi prédikátorok hathatós közreműködésével, ugyancsak ekkor zajlott a hitvallások közös megalkotása és azok zsinatokon történő elfogadása. A már említett marosvásárhelyi, magyar nyelvű úrvacsorai hitvallás éppen az egyik, a reformáció szempontjából legaktívabb székely városban született meg. Ennek egy teljesebb, minden teológiai részletre kiterjedő változataként fogadták el a tarcali hitvallást 1561-ben, majd pedig ugyanezt tették meg hivatalos hitvallási szövegnek az 1563-as tordai zsinat résztvevői is, számos székely lelkész részvételével. Ezáltal a Kálvin tanítását követő magyar és székely reformátusok végérvényesen elváltak a többnyire szász evangélikusoktól. A folyamat betetőzésékként a tordai országgyűlés 1564-ben úgynevezett bevett vallással tette a református felekezetet, és még ugyanekkor döntést hoztak arról is, hogy segéllyel látják el a marosvásárhelyi református iskolát,²⁷ ami a környék legjelentősebb iskolájává vált, és a gyulafehérvári kollégium filiájaként működött a 16–17. század nagy részében.²⁸ Ugyanekkor született országgyűlési döntés arról is, hogy azok a gyülekezetek is tarthattak papot egy településen és használhatták a templomot, amelyeknek a tagjai kisebbségben voltak. Mivel a Székelyföldön ekkor még sok katolikus közösség volt a településeken többségben, és ezek 1563-ig egyedül használták az adott község vagy város templomát, most megnyílt a lehetőség a reformátusok számára ott is gyülekezeteket alapítani, ahol csak kisebbségben voltak.²⁹ A katolikus papság helyzetét tovább nehezítette a kolozsvári országgyűlés rendelkezése, amiben 1565-ben megszüntette a protestáns lelkészek szá-

²⁶ TUSOR PÉTER: Felekezetszerveződés a korai újkorban. In: *Vigilia*, 2008. 1. sz. 12–18. p. A Tumor Péter által összeállított modell elemei: 1. Az igazság abszolút birtoklásának tudata. 2. A hitelvek világos körülhatárolása, a hitbeli bizonytalanságok kiküszöbölésével. 3. Gondoskodás arról, hogy a tanokat megfelelő emberek képviseljék, az alkalmatlanok kiszűrése. 4. A művelődés intézményeinek monopolisztikus megszervezése, a felekezet szolgálatában álló intézményi rendszer létrehozása. 5. A felekezet sajátos liturgikus formáinak kialakítása. 6. A hívekkel való kommunikáció sajátos nyelvezetének megteremtése. 7. A hittételek széleskörű terjesztése, a propaganda sajátos eszközrendszerének kialakítása a cenzúra alkalmazása mellett. 8. Az egyházszerkezet kiépítése, a középkori hierarchia megőrzése vagy újjal való helyettesítése útján. 9. A belső egyházi élet ellenőrzése, különféle mechanizmusok, közöttük a vizitációk rendszeres megszervezésével. 10. Az államhatalommal kialakított együttműködés s szimbiózis. Vö.: BALÁZS MIHÁLY: Az alkalmazás dilemmái. A német konfesszionalizációs modell és az erdélyi reformáció. In: *Korall*, 2014. 57. sz. 5–26. p. (továbbiakban: BALÁZS, 2014.)

²⁷ POKOLY, 1904. I. 169. p.; EOE.

²⁸ Marosvásárhelyi iskola.

²⁹ EOE. 1563-as tordai országgyűlés.

mára a cathedraticum nevű adó fizetési kötelezettségét.³⁰ A cathedraticumot a plébánosok fizették a püspököknek a középkorban évi egy összegben, mivel azonban a katolikus egyház struktúrájához tartozónak tekintették, a protestáns papságot felmentették a fizetése alól. Ez a székelyföldi papok között ismét a protestánsoknak kedvezett.

Az 1560-as években a Székelyföldön, mint egész Erdélyben is, valamint a magyar lakosság körében általában, különvált a lutheri evangélikus és a kálvini református felekezet, noha a tanításaik közötti különbségek kérdésében még a 16. század végéig bizonytalanságok voltak. Ez a szétválás, ami a másik felekezeten lévőknek mint ellenségnek az azonosításával is együtt járhatott, esetleg magával hozhatott erőszakos felekezeti konfliktusokat is. Noha a magyar reformáció a nyugat-európaihoz képest sokkal békésebben zajlott, éppen a Székelyföldön jegyezték fel több erőszakot is. A konfliktusok azonban a még nem egyértelműen identifikált protestáns és a katolikus közösség között zajlottak, nem a protestánsok között. Székelyudvarhelyen egy későbbi vallomás szerint a templomból minden dísz kihordták a templomból, „mikor Luther Márton ide bejőve”.³¹ A tanú szerint egy Kovács Jakab nevű ember felgyújtotta és elégették minden szobrot, festményt. A vallomás arra lehet adalék, hogy a kor embere, de még a papság sem volt tisztában azzal, hogy amit tesz, az milyen felekezet tanításaihoz áll közel. A templom teljes megtisztítása a díszektől ugyanis nem a Luthert követő evangélikusok, hanem a svájci reformáció sajátossága volt, ott is elsősorban Zürich reformátora, Ulrich Zwingli követői között terjedt el. Ezek szerint ekkorra már a székelység között is voltak olyanok, akik a svájci irány követői voltak. Az pedig, hogy az egész esemény megtörténhetett, azt bizonyítja, hogy olyan sokan voltak a tanítás mellett, hogy a katolikusok nem tudták megakadályozni a történeteket. Ezt igazolja egy másik tanúvallomás, ami szerint a vallomást tevő kálvinista papok tanították gyermekükében.³² 1560 és 1570 között már Háromszéken, sőt még Csíkban is voltak református prédikátorok. Az 1569-es váradi zsinaton készült dokumentum aláírói között szerepelt egy bizonyos Szegedi István is, aki ditrói lelkésznek nevezte magát.³³

A megkésett unitárius felekezet térhódítása

Időközben Erdélyben is megjelent az Európa-szerte sok helyen felbukkant antitrinitarizmus, amit Erdélyben a 17. század elejétől unitáriusnak neveztek.³⁴ Bár a Magyar Királyságban és a hódoltság területéken nem tudott hosszabb időre gyökeret verni az unitárius, azaz Szentháromság-tagadó gondolat, Erdélyben az uralkodó, János Zsigmond és köre is rokonszenvezett vele.³⁵ Bár a felekezet hitvallásának véglegesedése a többihez képest

³⁰ POKOLY, 1904. I. 171. p.; EOE.

³¹ POKOLY, 1904. I. 172. p.

³² Uo. 175. p.

³³ Uo.

³⁴ Noha a 16. században még jobbra ariánusnak, Szentháromság-tagadónak vagy Dávid Ferenc egyházának hívják őket az alapítóról, én a könnyebb érthetőség kedvéért hívom a felekezetet már a 16. századról szólva is unitáriusnak.

³⁵ PIRNÁT ANTAL: A kelet-közép-európai antitrinitarizmus fejlődésének vázlata az 1570-es évek elejéig. In: Irodalom és ideológia a 16–17. században. Szerk.: Varjas Béla. Bp.,

később következett be, az uralkodói támogatás is sokat segített abban, hogy rendkívül gyorsan terjedt 1566 után Erdély-szerte. Mivel János Zsigmond testőrségének tagjai között sok székely volt, ezért a székelységen is egyre többen lettek unitáriussá.³⁶ Valószínű, hogy Marosvásárhelyen (Maros-szék) és Hídvégen (Háromszék) már a korai időktől működtek középszintű unitárius iskolák.³⁷ A székelyföldi nemesek közül is többen lettek unitáriusok, a legjelentősebb udvarhelyi főúr, homoródszentpáli Kornis Farkas, a testvére, Mihály és a hozzájuk közel állók köre is, ilyenek voltak a dersi Petkiek, az ábrámfalvi Ugronok és a vargyasi Danielek is.³⁸ A székelység anyaszékének számító Udvarhelyszéken tehát különösen is hamar népszerű lett az unitárius gondolat. Az 1562-es székely felkelést követő megtorlás része volt a Székelyföldön megjelenő udvari katonaság és a János Zsigmond által a székelysége kényszerített főkapitányok kinevezése.³⁹ Udvarhelyszéken a várat éppen a széki központban, Székelyudvarhelyen építették föl. Az oda kinevezett főkapitányok között nem voltak unitáriusok.⁴⁰ Talán ez is oka lehetett annak, hogy Székelyudvarhelyen és környékén jelentős számban maradtak katolikusok, és a városban nem alapítottak unitárius középfokú iskolát. Ez idő tájt mégis Udvarhelyszéken találjuk a legtöbb unitárius települést a Székelyföldön: Agyagfalvát, Musnát, Vargyast, Firtost, Martonost, Dályát. Háromszéken Kilyénben, Bölönben, Szentivánban és Sepsi-Szentkirályon jelentek meg először unitáriusok. Maros-széken csak Csíkfalván és Marosvásárhelyen.⁴¹ A székelyföldi nemesség birtokain jelentős számú unitárius közösség jött létre, Sepsiszékbén (Háromszék) a Tholdalagi és a Mikó, Maros-széken a Kornis és az Ozdi családok területein.⁴²

Az 1566. november–decemberi szebeni országgyűlés elrendelte a bálványimádónak tartott felekezetek kitiltását az országból, ami a katolikus papság és a katolikus egyház teljes ellehetetlenítését jelentette.⁴³ Ez azon-

1987. 9–59. p.; BALÁZS MIHÁLY: „A hit... hallásból lészön.” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 51–73. p.

³⁶ HORN, 2009. 42–78. p. Horn Ildikó kutatásai azt mutatják, hogy noha sok székely gyalogos katona teljesített szolgálatot János Zsigmond udvarában, ahonnan hazavihették az unitárius tanok ismeretét, az unitarizmus terjedésének legfőbb mozgatórugói inkább az áttért székelyföldi nemesek voltak.

³⁷ HORN, 2009. 54. p.; ZOVÁNYI JENŐ: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. Bp., 1977. (továbbiakban: ZOVÁNYI, 1977.) 357. p.

³⁸ BALOGH JUDIT: Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16. század második felében Bp., 2010.

³⁹ DEMÉNY LAJOS: Székely felkelések a XVI. század második felében. Bukarest, 1976.

⁴⁰ 1562 és 1571 között az evangélikus Pekry Gábor, a református Bánffy Pál és a katolikus Telegdi Mihály töltötte be a főkapitányi tisztséget. HORN, 2009. 64. p.

⁴¹ HORN, 2009. 68. p.

⁴² HORN, 2009. 72. p.

⁴³ „A religió dolgából végeztetett volt, ez előtt is egyenlő akarattal megtekintvén, hogy mindenknek felette, minden keresztyének isteni dolgot keljen szeme előtt viselni, hogy ez előtt való articulások tartás a szerint, az evangelium praedikálása, semminemű nemzet között meg ne háborittassék, és az isten tisztessége, nevedése meg ne bántassék, sőt inkább minden bálványozások, és isten ellen való káromlások

ban nem jelentette a katolikus hívek elleni támadást is. Bár a számuk csökkent, de éppen a Székelyföldön maradtak a legnagyobb számban továbbra is.

Az 1571-es marosvásárhelyi országgyűlés a hitviták után törvényesítette az unitarizmust,⁴⁴ ezzel fejedelmi támogatást adva a Szentháromságtagadók irányának.⁴⁵ Ráadásul, mivel a főurak és nemesek többsége unitárius volt ekkor, jelentősen támogatták a papjaikat is a misszióban. A század végére Marosszék jelentős része és Udvarhelyszék nyugati fele is unitáriusává lett.

1571-ben meghalt János Zsigmond fejedelem, és mivel nem volt utódja, az országgyűlés egy katolikus uralkodót választott meg, Báthory Istvánt.⁴⁶ Az új uralkodó, aki 1575-ig vajdának címezte magát, uralma első éveiben a további hitújítás megállítására és a katolikusok megerősítésére törekedett,⁴⁷ ám tiszteletben tartotta a már protestánsává lett közösségeket. A támogatói között szép számmal voltak unitárius székely nemesek, akik megőrizhették pozíciójukat és tovább támogathatták az unitárius közösségeket is.⁴⁸ 1571-ben Kornis Farkas és Petki Mihály Udvarhelyszék főkirálybírója lett, ami lehetőséget teremtett az unitárius közösségek növekedésére.

A Báthoryak felekezeti politikájának hatása a Székelyföldön

A katolikus Báthory István trónra léptének idejére valódi multikonfesszionális társadalom jött létre Erdélyben. A Székelyföldről kiszorulóban volt az evangélikus felekezet, nagy teret nyertek viszont a reformátusok és az unitáriusok, és több székben is, Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben, Udvarhelyszékben és Háromszéken tartották magukat a katolikusok is. Az 1560-as évek végére az erős uralkodói nyomás az unitarizmus pár év alatti előretörését hozta, ám még ekkorra sem jött létre intézményesült és hierarchikus unitárius egyház.

küzülök kitisztittassanak, és megszűnjenek, most is azért újabban végeztetett, hogy ez birodalomból minden nemzetség közül efféle bálványozások kitöröltsenek.” EOE. II.

⁴⁴ „Miért hogy Krisztus urunk parancsolja, hogy előszer az isten országát és annak igazságát keressük az isten igéjének praedicálása és hallgatása felől végeztetett, hogy a mint ennek előtte is felséged országaival elvégezte, hogy az Isten igéje mindenütt szabadon praedicáltassék, az confessióért senki meg ne bántassék se praedikator se hallgatók, de ha valamely minister criminalis excessusba találtatik azt a superintendens megítélhesse, minden functiojától priválhassa, az után ez országból ki özettessék.” EOE. II. 374. p.

⁴⁵ POKOLY, 1904. I. 248. p.

⁴⁶ HORN ILDIKÓ: Le cercle de Farkas Kornis. Les stratégies des életeres unitariennes. (1575–1603) In: György Enyedi and central european unitarism in the 16–17th centuries. Ed.: Balázs, Mihály – Keserű, Gizella. Bp., 2000. 89–99. p.; magyarul: Uő: Az unitárius elit stratégiái. (1575–1603) In: *Keresztény Magvető*, 1999. 1–2. sz. 28–34. p.

⁴⁷ 1572-ben és 1573-ban az országgyűléseken megtiltották az újításokat, ami a formálódó unitárius egyház elleni támadás volt. EOE. II. 527–528. p.

⁴⁸ HORN ILDIKÓ: Tündérország útvesztői. Bp., 2005. 89. skk. p.

Báthory valláspolitikáját az uralma első négy évében a visszafogottság jellemezte, míg lengyel királlyá választása után már határozottabban képviselte a katolikus érdekeket.⁴⁹ Nemcsak katolikus volta miatt tette ezt, hanem azért is, mert uralkodóként az állt érdekében, hogy egy felekezetiileg homogén, vallási konfliktusokkal nem terhelt államot igazgasson. Magánemberként ugyanakkor a vallási türelem jellemezte, hiszen lengyel királyként a hadseregében szolgáló nagyszámú székely katonát nem kívánta erőszakkal vallásváltásra kényszeríteni. Egyik kedvenc székely hadvezére, Székely Mózes unitárius volt, csakúgy, mint számos székely közkatonája és azok a fiatal udvari nemesek, aki Báthory lengyel királyi udvarában forgódtak.⁵⁰ Az egyházi újítások eltiltása és a könyvnyomtatás fejedelmi engedélyhez kötése nagyon hamar megkezdte a gyenge struktúrával rendelkező és teológiai értelemben nem egységes unitárius felekezet súlyának csökkentését. Ezt a helyzetet a református egyház tudta a legjobban kihasználni, ugyanis a katolikus jogait nem adták vissza, az evangélikus felekezet pedig nagobbrészt visszaszorult a szász területekre.

A határozott és sokszor erőszakos katolikus misszió csak 1579-ben indult, a jezsuita rend Erdélybe költözésével. A jezsuiták első bázisa Kolozsmonostor, majd pedig Kolozsvár volt, ahol iskolát alapítottak, ami hamarosan 150–200 diákkal működött, közöttük székelyekkel is.⁵¹ Az iskola és a jezsuita szerzetesek, ha egyelőre a Székelyföldön nem is tudtak aktívan megjeleníteni, megerősítették a diákok felekezeti tudatát és sokak katolizálását érték el. 1583-ban a kolozsvári tanintézet patrónusa, Antonio Possevino is megfordult a Székelyföldön, a célja a katolikus felmérése volt.⁵² A jelentése szerint az országban kizárólag a Székelyföldön talált katolikus papokat, Csík-, Gyergyó- és Kászonszéken tizenötöt, Háromszéken Kézdi és Orbai székeken pedig kilencet.⁵³ 1584-ben a Lázár család már a reformáció leküzdése céljából hívott jezsuitát a birtokaira.⁵⁴ A Marosszékről, Siketfalváról származó Ladó Bálint volt az egyik első szerzetes, aki a székelyek közötti missziót elkezdte. A tevékenysége sikeres lehetett, mert pár év múlva már a jezsuiták által elkövetett erőszakosságok, a reformátusokra nehezedő nyomás miatt kellett rendelkeznie az országgyűlésnek.⁵⁵ Az 1591-es országgyűlésen a rendek minden katolikus térítést megtiltottak.⁵⁶

⁴⁹ ZOVÁNYI, 1977. 101–138. p.; POKOLY, 1904. 240–312. p.; BÍRÓ VENCEL: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 42–51. p.

⁵⁰ VASS MIKLÓS: Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza. Bp., 1897.; SZEKERES LUKÁCS SÁNDOR: Székely Mózes, Erdély székely fejedelme. Székelyudvarhely, 2007.; VERESS ENDRE: Báthory István király. Bp., 1937.

⁵¹ MOLNÁR ANTAL: Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században. Bp., 2009. (továbbiakban: MOLNÁR, 2009.) 25. p.

⁵² VERESS ENDRE: Antonio Possevino S. J. Transylvania. Bp., 1913. (Fontes Rerum Transsylvanicarum. III.) 61. p.; BOGA ALAJOS: A katolikus iskolázás múltja Erdélyben. Kolozsvár, 1940. 29–30. p.

⁵³ BÍRÓ VENCEL: Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. In: *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1929. 6. sz. 5. p.

⁵⁴ POKOLY, 1904. 176. p.

⁵⁵ POKOLY, 1904. 280. p.

⁵⁶ EOE. III. 279. p.

Az 1590-es évek elejére a jezsuiták minden buzgalma ellenére is a reformátusság megerősödése volt jellemző a Székelyföldön. Ekkorra a református egyház 6 esperességben 350 gyülekezettel rendelkezett.⁵⁷ Színvonalas iskolák működtek Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön, valamint Kézdivásárhelyen. Mind papjai, mind intézményei, mind pedig a hívei számát tekintve a legnagyobb felekezetté vált a Székelyföldön is.

A nyolcvanas évek folyamán megindult jezsuita térítést némileg megakasztotta Báthory István halála és az utód, Báthory Zsigmond nagykorúsítása feltételeként a jezsuita rend kitiltása Erdélyből. Emellett egy pestisjárvány miatt a kolozsvári jezsuiták többsége meghalt.⁵⁸ A majd' egy évtizedes jezsuita tevékenység Erdélyben azonban a székelyek között, ahol a legtöbb katolikus volt, több erőszakos cselekményt generált. A kisebb-nagyobb összetűzések mellett jegyezték fel a székelyudvarhelyi nemes katona, Pri-bék Gergely esetét, aki a háza tornácáról katolikusokra lövöldözött.⁵⁹

1591-ben Báthory Zsigmond udvarába érkezett Alfonso Carillo jezsuita, pápai követ. A jelenléte és a tizenöt éves háborúra való készülődés következtében felerősödött a katolikusokat pártoló politika, ami erőteljesen érezte a hatását a Székelyföldön is.

Az unitáriusok egyik fészkének számító Udvarhely kapitánya a katolikus Mindszenti Benedek lett, aki határozottan és erőszakot használva kezdte visszaszorítani a protestánsokat a székben. Székelyudvarhelyen a katonáival mindkét templomból kizárta a reformátusokat és a jezsuitáknak adta.⁶⁰ Csíkszéken Báthory András bíboros igyekezett teljesen felszámolni a református gyülekezeteiket, a katolikus esperességet pedig helyreállította.

1594-ben, amikor Báthory Zsigmond belépni kívánt a tizenöt éves háborúba, leszámolt az azt ellenző nemesi csoporttal. Ekkor sokakat megölték, javarészt unitáriusokat és reformátusokat. A székelyek közül többen (Kornis, Mikes) katolizálással mentették meg az életüket.⁶¹ 1595-től megkezdődött a Székelyföldön a szombatosok elleni üldözés Mindszenti Benedek irányításával.⁶² Az áprilisi országgyűlésen megtiltották a négy recepta, azaz bevett felekezethez képest minden további újítást.⁶³ Ez a törvény a szombatosok ellen irányult, akik a 16. század végére megjelentek Udvar-

⁵⁷ POKOLY, 1904. I. 288. p.

⁵⁸ MOLNÁR, 2009. 25. p.

⁵⁹ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. Törvénykezési jegyzőkönyvek Udvarhelyszék, Protokollumok Székely láda, Fond m16. 1590. II/1 F 32.

⁶⁰ POKOLY, 1904. I. 292. p.

⁶¹ POKOLY, 1904. I. 299. p.

⁶² EOE. III. 349., 472. p.

⁶³ Az mi a religio dolgát nézi, végeztük országúl, hogy az recepta religiok, tudniillik catholica siue romana, lutherana, caluinistica et ariana libere mindenütt megtartassanak. [...] Ezen religiókon kivöl valókat penig minden rendeket, úgy mint innouatorokat, az ispánok és királybirák, adiunctis sibi sacerdotibus eius religionis az breuis szerént cognoscálják, azféle innouatorok kik legyenek, az seniorokkal és püspökkel törvény szerént és személyválogatás nélkül megbüntessék, ha törvény szerént conuincáltatik, minden haladék nélkül, si ad meliorem frugem non redierint. Ha ki penig ezen egyházi rendek közül az recepta religiók kivöl ez kédig más religión lött volt, az is, ha in meliorem frugem non redeál, hasonlóképpen büntetessék.”

helyszéken. A létrejövő szombatosság és az unitáriusok radikális szárnya között sokszor keskeny volt a választóvonal, ezért, főleg a 17. század első felében, többen lettek szombatossá az unitáriusok közül.

A Székelyföldön belüli katolikus restauráció központja Mindszenti Benedek révén Udvarhelyszék, valamint a katolikus és frissen katolizált székely főurak udvarai és birtokai lettek.

Székelyudvarhelyen, a legszínesebb felekezeti képet mutató székben, jezsuita központ jött létre. Két és fél év alatt elfoglalták a templomokat és iskolát nyitottak száz diákkal. Vásárhelyi Gergely jezsuita szerzetes a saját feljegyzései szerint több mint kétezer protestánst térített meg, hat lelkészt is.⁶⁴ A jezsuiták térítő munkája hatására a városban többségbe kerültek a katolikusok és a súlyukat akkor is megőrizték, amikor a 17. században református fejedelmek uralták Erdélyt.⁶⁵ Székelyudvarhely mellett, északra és északnyugatra 17 településen sikerült megerősíteni a katolikusokat. A Homoród völgye unitárius terület maradt és sok református is élt a székben.⁶⁶ A 17. század elején a széket irányító és kizárólag unitárius nemesekből álló elit családok (Kornisok, Petkiek, Gerébek) kihaltak vagy elveszítették korábbi jelentőségüket. Az Ugron és Daniel család jelentős maradt, de inkább a székelyföldi második vonalba tartoztak, és egyes ágaik megkezdtek a vallásváltást, az unitárius felekezet elhagyását.

Marosszéken elsöprő protestáns többség alakult ki a 16. század végére, amit még a jezsuiták hatására katolizált főurak sem tudtak jelentősen befolyásolni. A marosvásárhelyi református kollégium a kora újkor egész ideje alatt fontos oktatási intézménye lett a székelyföldi református ifjaknak. A 17. század elején áttért, eredetileg nem székely származású, ám beházasodott Tholdalagi Mihály és felesége, a székely Mihálcz Erzsébet számos adománya, ferences kolostoralapítása Mikházán itt is megerősítette némileg a katolikusságot, de számottevő súlyú nem lett a székben.⁶⁷

Háromszéken számszerűen 1600-ra a reformátusok kerültek többségbe,⁶⁸ a sepsiszentgyörgyi Daczó család támogatását élvezve. Az unitáriusok elsősorban Sepsiszék területén voltak erősek, Mikó Ferenc kancellár és öt csupán egy évvel túlélő fia örökös nélküli halálával igazán jelentős támogató nélkül maradtak, és Bethlen Gábor uralma végére sok gyülekezet elveszítette az önállóságát. A széken a jezsuitáknál tanult Béli Kelemen emelkedett fel és több katolikus vagy katolikussá lett nemes (Mikesek, Aporok, Imecsek) igyekezett a rekatolizáció folyamatát felgyorsítani. Gelence és környéke meg is tudta őrizni katolikusságát, a többséget azonban nem sikerült megszerezni.

A katolikusság számára a legnagyobb sikertörténet Csík-, Gyergyó- és Kászonszék kora újkori egyháztörténete. A széken a 16. század második felében mindig meg tudott maradni a katolikus többség, aminek erős tá-

⁶⁴ MOLNÁR, 2009. 196. p.

⁶⁵ JAKAB ELEK – SZÁDECZKY LAJOS: Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig. Bp., 1901. 328–329. p.

⁶⁶ JUHÁSZ ISTVÁN: A székelyföldi református egyházmegyék. Kolozsvár, 1947. 37–39. p.

⁶⁷ Tholdalagi Mihály emlékirata. Kiad.: Mikó Imre. Kolozsvár, 1855. (Erdélyi Történelmi Adatok. I.) 219. p.

⁶⁸ SIPOS GÁBOR: Háromszéki egyházszervezeti viszonyok 1581-ben. In: *Református Szemle*, 2003. nov.–dec. 636–637. p.

masza volt a csíksomlyói ferences kolostor, mely a konfesszionalizáció évtizedeiben egyetlenként tudott folyamatosan működni.⁶⁹ A vizsgált időszakban általában két szerzetes tartózkodott a kolostorban, akik folyamatosan úton voltak, hogy a híveket megerősíthessék. Bár a reformátorok jelen voltak itt is, sőt, mint azt korábban említettem, gyülekezetek is jöttek létre, a 16. század végén a székben mind Báthory Zsigmond, mind pedig Báthory András katonaság bevetésével is gondoskodott a katolikus többség megőrzéséről és az egyházközségek támogatásáról, a protestáns gyülekezetek felszámolásáról. A 17. században Csíksomlyó ferences kolostorát a református fejedelmek is tiszteletben tartották, a csíki székely nemesség, főleg a Lázár család, később Petki István sokat tettek a csíki katolikusok megerősítéséért.⁷⁰

Összegzés

Európa-szerte is ritkaságnak számít az, hogy ennyire heterogén vallási kép alakuljon ki egy alapterületét tekintve kis, etnikailag homogén térségben, mint a kora újkori Székelyföldön. Itt élt a legnagyobb számú katolikus, de elterjedt volt a református és az unitárius felekezet is. Mellettük, noha nem lett elismert felekezet, Udvarhelyszéken szombatos közösségek is kialakultak. A klasszikus német konfesszionalizációs modellhez képest itt sokkal sokszínűbb volt a felekezeti paletta.⁷¹ Nemcsak az uralkodó nem tudott egységes felekezetű államot létrehozni, de még a székely nemeseknek sem sikerült teljes egészében érvényesíteni az akaratukat a falvakban felekezeti tekintetben.⁷² A székely társadalomban 1562-ig de jure ismeretlen volt a személyi függés, ezért a székely falvak is büszkéek voltak a saját katonai, lófő szabadságukra és önálló döntéseikre. A falvak mindennapi életében az irányadó az ősi értékrend volt, a periratok alapján a hétköznapi életben kevésbé volt jelen a felekezeti tudatosság. A székely városokban és a főemberek udvaraiban azonban viruló felekezeti élet zajlott időnként nem kevés forrongással. A 17. század végére a székelység református és katolikus nemesi csoportjai fontos szerephez jutottak a belpolitikában is, a székelyföldi kollégiumok pedig generációkon át képezték azokat a diákokat, akik Erdély későbbi szellemiségét meghatározták. Erdély és ezen belül a Székelyföld reformációja a konfesszionalizációs folyamat speciális, egyedi változatát mutatta meg, aminek a vizsgálata még számos új eredményt hozhat.⁷³

⁶⁹ BOROS FORTUNÁT: Ferencrendiek a Székelyföldön. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk.: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 79. p.

⁷⁰ SZEGEDI, EDIT: Politica religioasă a principilor reformați. In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Historia*, 2008. 53. 76–99. p.

⁷¹ BALÁZS, 2014. 15. p.

⁷² KLUETING, HARM: Reformierte Konfessionalisierung in West- und Ostmitteleuropa. In: Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen der frühen Neuzeit. Hrsg.: Lepin, Volker – Wien, Ulrich A. Stuttgart, 2005. (Quellen und Studien des östlichen Europa, 66.) 26–56. p.

⁷³ A speciális erdélyi reformáció sajátosságairól: ZACH, KRISTA: Nation und Konfession in Reformationszeitalter. In: Luther und Siebenbürgen. Ausstrahlungen von Reformation und Humanismus nach Südosteuropa. Hrsg.: Weber, Georg – Weber, Renate. Köln–Wien, 1985. (Siebenbürgisches Archiv 19.) 156–214. p.